

Петровська Л.Є. (Київ, Україна)

Явища омонімії і полісемії у фразеології (до питання про особливості семантики кінематичних фразеологізмів болгарської мови)

Статтю присвячено аналізу явищ фразеологічної полісемії й омонімії у зв'язку зі специфікою одного з класів фразеологічних одиниць, а саме кінематичних фразеологізмів у болгарській мові. Кінематичні фразеологізми розглядаються як особливі мовні номінації на позначення елементів невербальної поведінки людини, тобто кінем. Прослідковано взаємозв'язок багатозначності й омонімічності невербальних одиниць і їх вербальних номінацій як елементів двох споріднених семиотичних систем.

Ключові слова: полісемія, омонімія, кінема, кінематичні фразеологізми.

Статья посвящена анализу явлений фразеологической полисемии и омонимии в связи со спецификой одного класса фразеологических единиц – кинематических фразеологизмов в болгарском языке. Кинематические фразеологизмы рассматриваются как особые языковые номинации для обозначения элементов невербального поведения человека, т.е. кинем. Прослеживается взаимосвязь полисемантических и омонимических явлений среди невербальных единиц и их вербальных номинаций как элементов двух родственных семиотических систем.

Ключевые слова: полисемия, омонимия, кинема, кинематические фразеологизмы.

The article is focused on the problems of phraseological polysemy and homonymy in connection with the specific of one idiomatic class of "kinematic phraseological units" in the Bulgarian language. Kinematic phraseological units are considered as specific language nominations for designation of the nonverbal human behavior elements, "kinemas". The analysis is conducted in the intercommunication of the nonverbal and verbal polysemic and homonymic phenomena.

Key words: polysemy, homonymy, kinema, kinematic phraseological units.

Попри велику кількість досліджень і розробок із фразеології у сучасній вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, і досі існує коло питань, які потребують спеціальної уваги. Поміж найбільш дискутованих серед мовознавців належить питання щодо фразеологічного характеру номінативних одиниць, які позначають невербальні елементи поведінки людини, тобто жестові, мімічні і подібні комунікативно значимі рухи – кінеми (*вдигам ръка, соча с пръст, къриша ръце, обесвам глава, свивам рамене, целувам ръка, гледам изпод вежди, направям кисела физиономия, кръстосвам ръце, проточвам врат, бия се в гърдите* і под.). Такі мовні одиниці розглядаються і як стійкі словосполучення «з проміжним» характером та різним ступенем фразеологізації (К.Нічева) [7]; і як фразеологізми, яким притаманне явище т.зв. «суміщеної омонімії» (Л.Ройзензон і І.Абрамець) [10]; як стійкі словосполучення нефразеологічного характеру, з одного боку, й фразеологічні одиниці, з іншого (З.Чанишева) [15]; як стійкі утворення неідіоматичного типу (Г.Крейдлін) [5] та ін., і кваліфікуються у науковій літературі як «паралінгвізми» [9], «кінематичні/соматичні вирази» [2], «соматичні фразеологізми» [1], «жестові фразеологізми» [5] та ін. Неоднозначність у термінології щодо таких номінативних одиниць зумовлена складним характером як природи самих невербальних знаків-кінем, так і їх відображення у словесній мові.

Стосовно будь-якої стандартної номінації кінеми можна сказати, що ступінь її фразеологізації вищій, ніж вільного сполучення слів. Цей факт, що проекція кінеми у мову найчастіше є фразеологічним зворотом (тобто багатослівним виразом із стійким значенням), не випадковий. Це пояснюється тим, що за своєю природою невербальна одиниця як фразеологізоване явище у невербальній мові і мовний фразеологізм мають семіотичну спорідненість. Як наголошує Є. Красильникова, “у словесному описі жест повинен розпізнаватися однозначно у зв’язку з тим умовним значенням, яким він наділений, тому такий опис завжди прагне бути стійким, лексично закріпленим” [4, 88].

Це дає підстави такі мовні одиниці розглядати як особливі фразеологічні звороти, які у нашому дослідженні кваліфікуються як *кінематичні фразеологізми*.

Серед таких виразів виявляємо дві групи фразеологізмів: з одного боку, це вирази на зразок *кланям се като на светия, пречуввам гръбнака си, наострям уши, начумерил съм се като Баба Марта, гледам с бялото на окоето си, пълзя по корем, ближа крака*, які не викликають сумнівів у своїй фразеологічності, оскільки їм притаманні усі ознаки фразеологічної одиниці як такої; з іншого боку, це словосполучення типу *снемам шапка, целувам ръка, навеждам глава, сгръщам ръце, стискам ръка, намръщвам вежди, чукам на дърво, свивам рамене, потривам ръце, стискам палци*, які поєднують у собі дві площини значення: позначення кінеми як фізичної дії й одночасне розкриття значення, притаманного кінемі як знаку. Наприклад, вираз *потривам ръце* називає певний рух тіла (як дію або жест із символічним значенням) і одночасно передає значення задоволення, радості від чогось, яке є фразеологічним. При цьому, неможливо обмежитися розумінням виключно першого чи другого значення. Тут значення, яке відображає кінему як фізичну дію, абсолютно доцільне. Воно не протиставлене іншому значенню, що відображає семантику кінеми як знака, а часто є єдиним ключем, який його відкриває. Саме це явище було названо свого часу Л.І. Ройзензоном і І.В. Абрамцем “суміщеною омонімією” [10].

Серед кінематичних фразеологізмів часто спостерігається недостатня диференційованість значення, тобто відповідність зворотів невербальним прототипам. Це пов’язано з неоднозначністю самих кінем.

Особливістю невербальної мови порівняно з мовою вербальною є те, що рухи тіла, які становлять матеріальну основу жестикуляції, самі по собі не є знаками. Процес семантизації рухів тіла і перетворення їх у знакові одиниці є досить складним, що обумовлено багатьма чинниками, наприклад, просторовими параметрами, відношеннями субординації між партнерами тощо, які визначаються характером ситуації. Це зумовлює поліфункціональність невербальних одиниць. Скажімо, в болгарському етикеті кінема “потиск руки” вживається в ситуаціях вітання, прощання, знайомства, висловлення подяки, привітання і побажання, співчуття, а кінема “обійми з поплескуванням по спині” характерна для службової і фамільярної тональностей і використовується в етикетних ситуаціях вітання, прощання, висловлення привітання, побажання і співчуття. Тому для виявлення семантики окремо узятій невербальної одиниці важливим є врахування усієї сукупності ситуацій її вживання.

Такі обмежені, порівняно з вербальною мовою, можливості невербальних форм у вираженні значень зумовлені біологічними чинниками. Це відобразилося у явищах невербальної синонімії, полісемії та омонімії. Наприклад, у болгарському етикеті ситуація вітання передбачає використання таких невербальних одиниць, як легкий

уклін головою чи тулубом, потиск руки, поцілунок, помах рукою, обійми, доторкування двома пальцями (вказівного і середнього) до скроні чи капелюха, піднімання капелюха [13]. Усі названі знаки є невербальними синонімами, що мають спільне значення “привітатися” у цій етикетній ситуації (однак наділені певними конотаціями залежно від характеру актуальної ситуації та ситуаційної тональності). В той же час одна і та сама кінема може обслуговувати різні етикетні ситуації (наприклад, уклін у ситуаціях звертання, вітання, прощання, знайомства, висловлення вибачення, подяки, прохання і запрошення), що зумовлює її багатозначність і омонімічність.

Такі явища є основною передумовою виникнення численних випадків вияву феноменів полісемії та омонімії у досліджуваній фразеологічній групі.

Проблема фразеологічної полісемії й омонімії дотепер залишається дискусійною. Вважають, що явища полісемії й омонімії не характерні для фразеології. Фразеологізми переважно обмежені кількістю значень, що, як зазначають мовознавці, зумовлене їхнім метафоричним характером, високим ступенем абстракції, а також більшою структурною складністю [12, 192; 14, 47 – 48]. Значення фразеологічної одиниці існує завжди як єдність, що пов'язано з цілісним переосмисленням предметно-логічних зв'язків окремих компонентів. Єдність внутрішньої форми фразеологізма зумовлює цілісний характер його значень. Через те дехто з дослідників кваліфікує семантичні конкретизації цілісного фразеологічного значення не як полісемію, а як контекстуальні модифікації значення [6, 31].

З точки зору сучасної фразеології, яка використовує поняття і методи когнітивної лінгвістики, при творенні вторинного значення у фразеологізмів поширеними типами зв'язків є міжконцептуальний і внутрішньоконцептуальний зв'язки [11, 23], (що у традиційній фразеології розглядаються як різні види метафоризації і метонімізації первинного змісту): розвиток вторинних значень фразеологічних одиниць ґрунтується на поєднанні фрагментів двох концептуальних сфер (міжконцептуальний зв'язок) чи трансформації значення у межах однієї концептуальної сфери (внутрішньоконцептуальний зв'язок).

Серед кінематичних фразеологізмів у переважній більшості випадків спостерігається внутрішньоконцептуальний зв'язок. Так, фразеологізми *кланям се д'ялко, сваям шапка, целувам рька*, співвідносні з етикетними кінемами “уклін”, “знимання головного убору” та “цілування руки”, наділені первинним значенням “вираження поваги” і характеризуються однакоvim розвитком семантики, що відображає сферу соціальних відносин. Наведені кінеми містять спільну сему “свідомо ставити себе на нижчий шабель”, що зумовило розвиток вторинного значення цих виразів у напрямку, позначеному негативними конотаціями, а також і виникнення ряду похідних від них фразеологізмів. Таким чином фразеологізми *кланям се д'ялко, сваям шапка, целувам рька* починають функціонувати як полісемантичні зі значеннями 1) ‘засвідчувати велику повагу кому-небудь’ і 2) ‘підлещуватися до кого-небудь’ (пор. фразеоваріанти з різко негативною оцінкою *кланям се като на светя, правя метани, клатя шапка, ближса рьце* та ін.).

Наголошуючи, що омонімія у фразеології порівняно рідкісне явище, спеціальні дослідження вказують на різний шлях утворення фразеологічних омонімів: самостійне утворення співзвучних фразеологічних одиниць від відповідних змінних вільних словосполучень і наступний збіг різних за походженням фразеологізмів, а також вторинне переосмислення значень фразеологізмів, коли іноді виникають

значення, між якими не спостерігається семантичний зв'язок, тобто розщеплення багатозначної фразеологічної одиниці на омоніми [3, 70 – 74].

Особливістю ж кінематичних фразеологізмів є те, що найчастіше їхня багатозначність і омонімічність зумовлені специфічною природою самих невербальних форм. Наявність декількох значень у таких виразів має своєю передумовою багатозначність самих невербальних одиниць, а у випадку омонімічних збігів передумовою є функціонування у мові однієї номінації на позначення різних за вивом і значенням кінем.

Так, наприклад, за багатозначною фразеологічною одиницею *подавам ръка* закріплені значення 1) 'вітатися', 2) 'миритися', 3) 'дякувати', 4) 'вітати', які співвідносяться з однією і тою самою невербальною одиницею рукостискання – багатозначною кінемою, яка вживається у різних комунікативних ситуаціях (вітання, подяка, примирення).

Натомість зворот *махам с ръка* вживається для вираження значень 1.'звертати чинсь увагу на себе', 2.'прощатися', 3.'виражати байдужість по відношенню до кого-небудь чи чого-небудь', 4.'стверджувати що-небудь', але при цьому передає різні кінеми, уживані в болгарському етикеті, відповідно: 1) рухи вліво-вправо піднятою вгору рукою з оберненою вперед долонею при прагненні звернути чинсь увагу на себе, 2) рухи кистю вперед-назад піднятої і зігнутої у лікті руки при прощанні, 3) різкий рух рукою вниз з оберненою донизу кистю при вираженні збайдужлості; 4) рухи вліво-вправо руки з опущеною донизу долонею і витягнутими та зібраними пальцями при вираженні ствердження (специфічний для болгар жест, який дублює вираження ствердження рухами голови, що у болгар, як відомо, має протилежну по відношенню до загальноєвропейської практики форму). Водночас вираз *вдигам ръка* із значеннями 1. 'вітатися', 2. 'голосувати за що-небудь', 3. 'просити надання слова', 4. 'робити замах на кого-небудь' пов'язана з етикетним жестом, що вживається для вітання, а також з низкою загальнокомунікативних кінем, які невербально виражають згоду, прохання слова, погрозу і реалізуються різним способом. Подібні випадки демонструють явище фразеологічної омонімії, оскільки певні мовні одиниці співвідносяться з різними денотатами. Відповідно фразеологічні одиниці, які включають переосмислені значення кінем, співвідносяться поміж собою як омонімічні.

Деякі омонімічні фразеологізми можуть розрізнятися за синтаксичним показником, а саме за сполучуваністю з прийменниковими конструкціями. Тут можна говорити про наявність конструктивно обумовленого значення, коли їхнє цілісне значення реалізується тільки у зв'язку з прийменниковим додатком. Наприклад, вираз *тръсвам юмрук*, вжитий самостійно, означає 'відчувати злість, гнів'. Значення фразеологізма-омоніма *тръсвам юмрук* 'погрозувати' виявляється у поєднанні цієї фразеологічної одиниці з прийменником *на* (някого). Фразеологізм *вдигам ръка на/срещу/против* (някого) має значення 1. 'робити замах на кого-небудь'; 2.' повставати проти кого-небудь', *вдигам ръка за* (някого) – 'голосувати за кого-небудь чи що-небудь', але може вживатися у другому випадку у тому самому значенні і самостійно. Також самостійно вживаються фразеологізми-омоніми *вдигам ръка* у значенні "попереджати" та *вдигам ръка* у значенні "вітати". Пор.: *Толкоз хора тук – аз ще оставя ли един хаилак да дигне ръка на баща ти? (П. Тодоров) – "замахнутися на кого-небудь"; Веднъж вдигна ръка и против Сяро Барутчията (Й. Йовков) – "повстати проти кого-, чого-небудь"; Заговорих какво значи да вдигнат*

р'яка всички твои другари за теб, каква гордост е то! (Л. Александрова) – “голосувати за кого-, що-небудь” [8, 124 – 125].

Отже, кінематичним фразеологізмам притаманні певною мірою явища полісемії й омонімії, що пов'язано з специфічною природою самих невербальних прототипів: наявність декількох значень має своєю передумовою багатозначність відповідного жесту, в той час як фразеологізми-омоніми, маючи спільне вербальне вираження, співвідносяться з різними денотатами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Вайнтрауб Р.М.* Опыт составления соматической фразеологии в славянских языках // Труды Самаркандского университета. Вопросы фразеологии. – 1975. – Вып. 288. - № 9; 2. *Верещагин Е.М., Костомаров В.Г.* О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами (на материале русского языка) // Вопросы языкознания. – 1981. - № 1; 3. *Глухов В.М.* О внутрифразеологической омонимии // Русский язык в школе. – 1975. – №3; 4. *Красильникова Е.В.* Жесты и языковые фразеологизмы (к соотношению вербального и невербального кодов) // Из опыта создания страноведческих пособий по русскому языку. – Москва, 1977; 5. *Крейдлин Г.Е.* Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной: АДД. – Москва, 2000; 6. *Мокиенко В.М.* Славянская фразеология. – Москва, 1980; 7. *Ничева К.* Към характеристиката на фразеологизмите в българския език // Български език, 1967, кн.1; 8. *Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова Кр.* Фразеологичен речник на българския език: В 2 т. – Т.1. – София, 1974; 9. *Омиралиева Ж.К.* Национально-культурная специфика конвенциональных фразеологизмов с соматизмами: АДД. – Алматы, 1999; 10. *Ройзензон Л.И., Абрамев И.В.* Совмещенная омонимия в сфере фразеологии // Вопросы языкознания. – 1969. - №2; 11. *Селіванова О.О.* Нариси з української фразеології (психологогнітивний та етнокультурний аспекти). – Київ-Черкаси, 2004; 12. *Скрипник Л.Г.* Фразеологія української мови. – Київ, 1973; 13. *Стефанова М.* Българският соматичен етикетен език днес // Проблеми на социолінгвистиката. – В.Търново, 1993; 14. *Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г.* Українська фразеологія. – Харків, 1990; 15. *Чанышева З.З.* Взаимодействие языковых и неязыковых факторов в процессе речевого общения. – Уфа, 1984.

Плешкан О.О. (Харків, Україна)

Франкомовні запозичення в терміносистемі фахівців комп'ютерної інженерії та управління

У статті розглянуто способи термінотворення, проаналізовано основні шляхи запозичення з французької мови в терміносистемі фахівців комп'ютерної інженерії та управління.

Ключові слова: термінотворення, запозичення, повна асиміляція, часткова асиміляція, повна калька, часткова калька.

В статтє рассмотрены способы терминообразования, проанализированы основные пути заимствования с французского языка в терминосистеме специалистов компьютерной инженерии и управления.

Ключевые слова: терминообразование, заимствование, полная ассимиляция, частичная ассимиляция, полная калька, частичная калька.